

KRITIKAI ROVAT.

A PROTESTÁNS PÁTENS ÉS A SAJTÓ.

(Irta *Ballagi Géza*. Budapest, 1892.)

Ballagi Géza könyve soha jobb időben nem jelenhetett volna meg, mint a mai napság, mikor éppen országszerte vallásos izgalmakat szemlélünk, melyek miatt a józan belátás megütkezésével és a hazafias gondolkodás aggodalommal telik el: mert ha a politikai pártoskodáson kívül még áldatlan felekezeti háborúság is nyugtalanítja és nyugtázza a nemzetet áldó munkájában, könnyen megsínylheti jövője. Pedig sajnos, ez a háborúság nem csökken, hanem néhány hét óta elevenebb és zajosabb. Mert a mikor Tisza ünnepén a komáromi nagy harang megszólalt, az esztergomiak felebaráti szeretettel ijedten sápadoztak, abban a hiszemben, hogy félreverték: »veszedelem van!« Dehogy verték félre, csak a nap jelentőségéhez és szertartásához tartozott az az erős harang-zúgás, mely végighangzott ezen az országon. Hiszen természetes, hogy a hol négy-millió protestáns képviselő gyülekezik annak az embernek tisztelőre, ki nemcsak egyháznak három évtizeden keresztül egyik oszlopos férfja volt, de egyszersmind ennek felén — tizenöt esztendőn át — a magyar állam sorsára is döntő befolyást gyakorolt, az ünnep nem eshetik meg alattomban, mint a hogy a dal szerint a piczi piros alma terem, s nem lehet el nemes és fölemelő nyilatkozatok és tüntetések nélkül, a mikor magyarokul valamennyien nemcsak született huszárok, de született szónokok is vagyunk; s épp oly természetes, hogy az ünnep koszorusa, a ragaszkodás és kitüntetés kegyeletes elismeréseire, se nem hallgathat, mint a Sztárai néma papjai, se nem foroghat beszédében csak a saját egyénisége periferiája körül, mint valami élő orsó: — legalább néhány nagy és általános mondással egyháza valamely életérdekéről, valamely alkalmi kérdéséről meg kell emlékeznie. S minél nyomatékosabb és jelentőségesebb ez a kijelentése, annál örvedetesebb és megnyugtatóbb nemzeti szempontból, mert az az erkölcsi erő, mely hatása alatt milliók kebelében delejes áramot támaszt, a nemzeti élet vagy nemzeti társadalom eleven fogékonyságára és cselekvőképességére vall, melyre nagy időben bízni és számítani lehet. A komáromi ünnepet is, mint minden egyéb egyházi, társadalmi, erkölcsi vagy irodalmi ünnepet, eme magasabb és egyetemesebb bölcséleti állásból, honnan az ellentétek éle elmosódik és összhangzatos képbe olvad, így kell vala nézünk és megítélnünk, felekezeti érzékenykedés nélkül, hazafias érdeklődéssel; annyival inkább, mert Tisza a maga nyilatkozatában igazi államférfiúi tapintattal és mérséklettel a protestáns összetartást és vállvetést a nemzet egyetértésének és béké-

jének megóvásával együtt emlegette, s minden érzése közt hazaszeretete nyilatkozott meg leginkább; tehát az ünnep befejeztével annak mozgalma és hatása is bevégezhető voltna. Hisz eláll a visszhang, ha a felkeltő szó megszűnik.

S Angolországban, sőt nálunk is rendes viszonyok között, minden bizonynyal így történik vala, de a mai felekezeti izgatás idején, mikor katolikusok és protestánsok közös jelszava a *béke*, mert mindenki ajakán hordja, a ki szívében nem viseli is, erőszakosan, a nemzeti érdek kockáztatásával nyugtalanságot szítottak belőle. Úgy látszik, mint az államok, úgy a felekezetek is a béke örve alatt készítik és szervezik a háborúságot. S éppen maga az, ki a magasztos és áldásos jelszót kiadta, vétett legtöbbet a béke ellen főpásztori levelével, mely kívánatos megnyugtató helyett akaratlan riadóvá vált.

Szerencse mégis, hogy az egész felekezeti háborúság, a mi a magyar nép józanságának becsületére válik, eleddig csak a papok s legfeljebb a gondnokok és kegyurak mozgalma; de biztosra vehetjük, hogy minden világi mögött, katolikus és protestáns részről, ott áll a pap. Maga a nép, egész egyetemével, távol áll a féltékenységtől és távol marad a háborúságtól. Sőt hiszszük, hogy, ha a papság egyházi és egyéni érdeke a haza érdekébe ütköznék, az egész világi értelmiség egyesülni fog a gondnokokkal és kegyurakkal egyetemben, mert a magyar állam fiaiban válság közepette minden egyéb elven és minden egyéb meggyőződésen győztesen emelkedett felül a haza szeretete; igen, a haza minden előtt! Azért nem félünk tőle, hogy a katolikus papságnak heves izgatása akkora tüzet fogjon, hogy lángba boruljon az ország. Utóljára is miről van szó? Nem a katholicismus hátrányáról, nem a protestantismus előnyéről, hanem a magyar kormány és magyar állam tekintélyéről: hogy megbirja-e a viszálykodó felek között a nemzeti törvényhozás alkotta és királyszenteseztette 1868. LIII-ik törvényczikket védelmezni? Mert annak fentartása nélkül az elvileg szép, de gyakorlatilag semmis természeti jog hirdetésével újra kezdődik a térítvények ama házszája, melyet a negyvenes évek országgyűlésein épp a katolikus világi férfiak nemes pártatlansága és igaz hazafisága ítélt el.

A ki a mai felekezeti háborúság kimenetele iránt aggódik: olvassa el a Ballagi Géza tanulmányát a protestáns pátenstről és a sajtóról, s meg fog nyugodni, mert azt a meggyőződést meríti belőle, hogy az igazságnak diadalmaskodni kell, hogy az igazság elismerésében, a nemzeti érdek megoltalmazásában megszűnik a felekezetiiség.

A szerző neve sokkal ismertebb és elismertebb, semhogy bemutatnunk kellene. Hiszen csak egypár esztendővel ezelőtt, 1888-ban jelent meg nagybecsű monográfiája »*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*«, mely több mint 800 lapon épp oly érdekesen tárgyalja a politikai eszmék fejlődésének, időnkénti alakulásainak és hullámzásainak történetét nálunk, mint a mily ala-

posan méltatja az eszmék irodalmának kisebb-nagyobb röpiratainak gazdag anyagát és roppant halmazát. Ballagi Géza szokatlan szorgalommal, évekig tartó türelemmel kutatta föl nagy munkájának adatait a budapesti országos könyvtárak gyűjteményeiben, noha csak magának is 4000 kötetet meghaladó magyar politikai röpirat-könyvtára van; s kutatása épp oly meglepő mint méltó sikert aratott, mert műve alapvető munka lett, mely írójának nemcsak a sajtó gyorsan muló dicséretét, de a magyar tudományos társaság maradandó kitüntetését, az akadémiai tagságot is megszerezte. A magyar politikai irodalmat addig nem sejtett gazdagságában mutatta be, az eszmék, fejtegetések, tehetségek erejét mindenütt a komoly tudós tárgyias kritikájával, de a liberális politikus nemes fölvilágosodásával ítélte meg. Ballagi Gézában szerencsésen egyesül a jeles jogász és a hivatott író, a politikai tanok alapos ismerője és a magyar irodalom avatott buvára: éppen azért könyve mind a magyar politikai irodalom, mind a magyar irodalomtörténet munkásának hasznos kalauza, megbízható vezetője.

Ez az újabb műve kisebb és igénytelenebb tanulmány; de a szerző jó tulajdonai, melyeket Politikai irodalomtörténete föltüntetett, a lelkiismeretes kutatás, a rendszeres földolgozás, a pártatlan fölfogás, a folyamatos előadás, melyek minden valamirevaló történetíróban nélkülözhetetlenek, megtalálhatók itt is; de megvan egyszersmind stílus-jének nem egy helyütt bizonyos pongyolasága, hangjának nem egyszer bizonyos érdessége, mi művének nem történeti értékéből, csak elbeszélésének választékosságából von le. Különben essay-je tanulságos és hasznos dolgozat, kétszeresen az a mai időben; összesen 108 lapon azt az egyházjogi küzdelmet ismerteti, melyet az 1859 szeptember 1-én kiadott hirhedt patens fölkelte, a mikor Magyarország protestáns fele egyszerre, mint a birnami erdő megmozdult, katolikus fele pedig a legmelegebb érdeklődéssel és rokonszenvvel nézte. Mert soha Magyarországon nagyobb egyetértés az emberek közt nem volt, mint ebben a korban. Pártok nem álltak egymással szemben, mondja Ballagi Géza. Megszűnt a felekezetek és nemzetiségek torzsalkodása. A katolikusok, kiket a konkordátum szintén a történelmi jog alapjáról taszított le, a közös szerencsétlenség elhárítása végett, fegyverszövetségre léptek protestáns testvéreikkel; s a siker fölött érzett örömben, s a balsiker okozta levertségben, a szövetségesek hűségesen megosztottak egymással, úgy hogy Jókai az egy akol és egy pásztor énekét zenghette el. Így lett a protestáns küzdelem nemzeti küzdelem a pátens, az absolutismus, az egységes Ausztria és kormánya ellen, mely a Viel-Regierereiben tündökölt.

Érdekesen jellemzi ezt az erőszakos, alkotmány ellenére, törvény ellenére, józan ész ellenére központosító kormányzatot egy apróság, melyet Ballagi Géza említ. A kedélyes bécsieket ebben az időben sem hagyta el az ő hagyományos humoruk. Egy kép keringett köztük. A képen egy vékony, lesóványodott, elkényszer-

redett Beamter volt látható, a mint egy csomó papirost visz hóna alatt ezzel a fölirattal: »das sind die Gesetze«; a hivatalnok után egy két-lovas kocsí halad, megrakva irományokkal, melyeken meg ez áll: »hier sind die Erläuterungen«.

A pátens is rövid volt, de jelentőséges, a rendelet terjedelmes, de aprólékos, együtt arra szánva, hogy a magyar protestánsok szabadságát és önkormányzatát megsemmisítse. Meg akarta mételeyezni az iskolát, el akarta nyomni az egyházat; de a protestantismus vezérférfiai: Vay Miklós, Prónay Gábor, Zsedényi Ede, Tisza Kálmán, Török Pál, Székács József, Ballagi Mór, Balog Péter, Révész Imre, Csengery Antal, Salamon Ferencz, Irinyi József, Filó Lajos, s a magyar politika és irodalom még annyi kimagasló alakja épp oly eszélyes tapintattal, mint férfias bátorsággal sorakoztak a pátens ellen való küzdelemben s emberül megálltak helyükön minden üldözéssel és zaklatással, minden fenyegetéssel és kegyvesztéssel szemben. Ma már szinte hihetetlen, pedig igaz, hogy Zsedényi Ede, az udvari tanácsos is pártütő színébe jutott, mivel a késmárki gyűlésen egy éles és dörgő beszéddel felírást indítványozott a pátens ellen. Fogságba vetették érte, hová magával vitte bibliáját, imakönyvét és klasszikus íróit; de hiába volt a börtön, mesteri perbeszédében épp oly erősen és határozottan beszélt a Landesgerichts-Collegium birái előtt. S ma már szinte hihetetlen, pedig igaz, hogy Prónay Gábor báró, az udvar ragaszkodó híve, a felség egyenes szemrehányásában részesült, mikor a januári küldöttséggel Bécsben járt. »Nem vagyok megalégedve az ön magaviseletével — szolt hozzája a császár — én önt elhalmoztam kegyelmemmel, de ön nem felelt meg várakozásomnak.« A báró halás köszönetét fejezte ki a felség kegyelért, de kijelentette, hogy épp a hála és hűség érzete parancsolja megmondania, mikép a pátens sohasem lesz végrehajtható. A vallásszabadság érdekében, de egyszersmind a politikai szabadságért fáradoztak és harczoltak; s hiven osztozott munkájokban a jók és derekak egész sora, nem, nem, — az egész Magyarország! Mert tudta mindenki, hogy a protestáns vallás szabadsága, mint a mult századok annyi viharában, a politikai szabadsággal a legszorosabb kapcsolatban áll. Éppen azért az elégedetlenkedésben minden ember osztozott. Szczitovszky hercegprimás ünnepén gróf Cziráky, a conservativ nagy úr Albrecht főherczeg, Rauscher bécsi érsek és Thun gróf a mindenható miniszter jelenlétében az izzó szenvedély hangján idézte felköszöntőjével a Szózatot: »Mégfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán«. Mire Rauscher Albrecht főherczeghez fordulva nagy méltatlankodással jegyezte meg: »das ist ja eine Wühlerei!« Igen, protestáns és katolikus közösen érzett, összedolgozott és az egyetemi fiatalság segített az öregeknek, zajos és mozgalmas tüntetéseivel: majd a Ferencz-rendiekkel mondatott requiemet egyik jogász Lajos nevű atyjának emlékére, éppen az első magyar miniszterelnök kivégzésének évfordulóján, mert a Lajos — gróf Batthyány Lajos volt; majd Kisfa-

ludy Károly hamvait szándékozott nagy ünnepélyvel átszállítani a váci temetőből a kerepesibe; de a rendőrség megelőzi s éjnek idején maga viszi át, úgy hogy a fiatalságnak csak az új sír megkoszorúzása marad; majd a honvédek régi sírját kereste föl s a kirendelt katonaság őrvonalának feje fölött dobta arra koszorúját. Sőt a menekültek is: Kossuth, Jósika Miklós, Ludvigh János, Horn Ede, Szarvady Frigyes részint röpiratokkal, részint hirlapi cikkekkel beleszóltak a nemes és nagy harciba, mely a magyar kérdést újra egész Európa előtt szőnyegre hozta. A német, az angol, a francia és svájci nemzet új elismeréssel és csodálattal látta ezt a kis nemzetet, mely »megfogyva bár, de törve nem« élt és küzdött a maga igazáért.

S bár a kormány erőszakkal ijesztett, pénzzel vesztegetett: a pátenst nem birta elfogadtatni csak némely lutheránus tót egyház-községekben. Ivánka Imre beszédes kimutatása szerint az esztendő végéig a régi állapotba való visszahelyezésért, illetőleg a zsinat tartásáért folyamodott 2,684.033 protestáns, ellenben a nyílt parancsért és miniszteri rendeletért köszönetet szavazott 30.610 lutheránus; a következő év márczius utójáig pedig, Prónay Gábor statisztikája szerint, a nyílt parancs értelmében rendezkedett községek 306.786, a nem rendezkedettek 543.712 lelket képviseltek az ág. evang. egyház kebelében. Pedig mennyi minden befolyás és eszköz érvényesült eme három hónap alatt, de annak daczára még a turóci és lipői esperesség is visszautasította a pátenst; a zólyomi esperesség hála-fölriratot küldött ugyan, de csak egy szőnyi többséggel. S ez az egy szó éppen kerek 16.000 forintjába került mert e hazafiatlanságon a Podmaniczky-Beleznay-család fölháborodva, visszavonta a zólyomi iskolára szóló alapítványát. S bizony hasztalanul lón Kuzmány Károly bécsi theologiai tanár superintendens, hasztalanul jutott Szeberényi és Hurbán, Hodzsa és Kokesch — valamennyi a magyar nemzet és protestáns egyház nemtelen gyászvitéze — előke'ő egyházi méltóságba, s hasztalanul alakította meg a breznóbányai gyűlés a pozsonyi egyházkerületet, melynek székhelyét elég szemérmetlenül a *szláv nemzet* egyik vagy másik központi városába határozta tenni, Magyarországon egy önálló szláv egyház létesítése érdekében: mindez csak a pátenst bukását készítette elő, úgy hogy a bécsi kormány megtört és 1860 május 15-én a nyílt parancsot visszavonta; egyelőre a pátenst szerint szervezett egyházakat ez alakjokban megtartotta ugyan, de az önkormányzathoz híven ragaszkodó gyülekezeteknek és testületeknek a gyűlések tartását és képviselőik választását már megengedte, a mire csakhamar a történelmi jog teljes elismerése következett.

Ballagi Géza ezt a küzdelmet híven, élénken, nemcsak a napi sajtó és a röpiratok oly ritka ismeretével, a hazai és külföldi termékek oly bő fölhasználásával rajzolja, a mint csak ő rajzolhatja a magyar protestantizmus egyik legeszesebb vezérférfiának, Ballagi Mórnak, (ki ebben az egész küzdelemben nem egyszer vezetett elől,

nem egyszer ő állapította meg a haditervet és ő osztotta ki a szerepet,) könyvtára segítségével; de a család hagyományaiból és levelezéseiből is számos nagybecsű adattal egészíti ki. Tanulmánya könnyen írt dolgozat, melyet méltó elolvasni, méltó nemcsak a protestáns, de a katolikus embernek is, mert egyetértésre int és tanít; mert azonkívül nem egy ma is szereplő magyar államférfi hazafias bátorságának emlékezetét újítja meg. Gyorsan élő nemzedékünk elfeledte hőies tetteiket, pedig Vay, Tisza, Zsedényi, Prónay akkor ellenzékeskedtek a jogtípró, törvénytelen és erkölcsstelen bécsi kormánynyal szemben, a mikor az ellenzékiség veszedelmes és kockázatos volt. Ma csak népszerűség: akkor fenyegetés, zaklatás, üldözés volt a jutalma. De a jók és hivek nem riadtak vissza, miről a Ballagi Géza könyve számos csattanós bizonytságot szed össze.

A bécsi kormány az egyházkerületi közgyűléseket eltiltotta; de a kerületek a tilalom ellenére megtartották azokat. A kormánybiztos aztán rendszerint közbelépett. S hatalommal föloszlatta, mint Hanke Leó a tiszántúli református egyházkerület gyűlését. Kijelentése után Tisza Kálmán, akkor még csak szalontai segédkondnok, állott föl, hogy kifejtse, miért nem engedelmesskedhetnek a fölhívásnak. A biztos közbevágott, hogy az ő küldetése eddig terjedt. S eltávozott. A gyűlés pedig együtt maradt és folyt tovább.

Ez történt 1860 január 11-én. S két nap mulva már megindult tagjai ellen a kereset. Minden vezér-emberét, Tisza Kálmánt is bíróság elé állították és házkutatást tartottak nála.

A bíró kihallgatta, hogy midőn a pátens visszautasítására hívta föl a gyűlést, mit értett az alatt, »hogy fejezze ki a gyűlés reményét, miként ilyen és más zaklatásoktól megkíméltetnek«?

»Azt értettem, felelte Tisza, hogy, például, ok nélkül a bíróság elé ne idézgesse nek bennünket!«

A házkutatás alkalmával pedig Biharmegye főnöke megriadva a nagy munkától, melylyel a rengeteg iromány átnézése járna, azt kérdezte Tiszától: mondja meg becsületszavára, van-e nála valami igaztó irat?

»Van«, felelte Tisza. S ezzel a főnök elé tette a pátens eredeti szövegét.

Az ily hazafias bátorság, az ily férfias éles beszéd akkor sok kockázattal járt. A magyar protestantismus vezéreiből nem bánták önjavukat, csak egyházuk, nem nem, hazájuk érdekét tekintették. Megküzdöttek érte és kiküzdötték azt.

A ki a pátens ellen való küzdelmet meg akarja ismerni, s a mai felekezeti háborúság kimenetelére nézve, mint említettük, tájékozást és megnyugvást akar meríteni: vegye meg a Ballagi Géza könyvét. Élvezetes olvasmány. A mi időnk történetének egy megkapó és fölemelő fejezete, mert a nemzet erkölcsi erejéről tanúskodik. Az osztrák politika veresége ugyanis a protestánsokkal

szemben, a mellett, hogy a protestánsok bizalmát fokozta, az országot oly ellenállás folytatására és kitartására ösztönözte, míg végre sikerült a nemzet önrendelkezési jogát visszaszereznie. Ez ígéret és kezeség, hogy a nemzet szükség idején megint egyesülni fog. Mert régen írta ugyan, hogy egy mái sárospataki tanár essayjének ismertetését egy XVII-ik századbeli sárospataki tanár idézésével fejezzük be, a mivel *Pósa-házi János* egyik könyvét végzi, de azért ez idő szerint is sok ember osztozik kívánságában, hogy indítson egymás iránt szeretetre annak tudata, hogy mindnyájan a magyar vérnek részesei vagyunk. »Ne légyen azért szerencsés soha az a magyar, ki a magyar hazának közönséges javát nem szereti, és azt tehetsége szerint elő nem segíti. Azok az emberek se legyenek áldottak, a kik a vallásnak némely különböző tekintete alatt, a Haza-fiak között vissza-vonást, gyűlölséget, háborgást szereznek. Ellenben valakik a keresztyéni szeretetnek regulája szerint járnak, légyen azokon békesség, irgalmasság.«¹

SZÉCHY KÁROLY.

ADATTÁR.

»ATTILA« A KUTYA-FAJZAT.

— Második közlemény. —

ARGOMENTO.

Come Attila misse il Campo sotto Padova, e la prese e distrusse, e Rè Giano combattè à corpo à corpo con lui, e li taglio la destra Orecchia; ma da suoi Pagani li fu tolto: si fece Guerre crudelissime, Effendo uniti insieme li Christiani à Rimani sotto quale Attila vi pose l'assedio, & dopò molte Battaglie disposto di voler uccidere il Rè Giano si travesti da Pellegrino, e con un coltello avvelenato sotto, & andò nella Città dove Rè Giano giocava, il quale conobbe esso Attila, e lo prese.

CANTO SECONDO.

ERa a quel tempo fedeli Christiani,
 E l'uno, à l'altro si davano ajuto,
 Tenea il Sepolcro Santo ne le mani,
 Ch'è più gran cosa, che sia al Mondo tutto,
 Et hor lo lascian ne le man de cani,
 Mà se qui Macometto fuffe futto,
 E fuffe chiufa intorno a foco ardente
 Non farefti à tenerlo voi poffente.

¹ Görtsös bot; amaz détzeges Bonasusnak a hátára. Melylyel utóbbi szilajkodása té-túl meg-egyengetetik. 1668. 100. l.